

Л. У. Кулік

Беларускія і англійскія фразеалагічныя адзінкі з кампанентамі-найменнямі частак цела жывёл

У артыкуле ў параўнальна-супастаўляльным аспекце даследуюцца беларускія і англійскія фразеалагічныя адзінкі з кампанентамі-найменнямі частак цела жывёл, устанаўліваюцца заканамернасці ў іх ўнутранай форме ўніверсальных і нацыянальна-спецыфічных сімвалаў, эталонаў і стэрэатыпаў.

Нярэдка ў фразеалогіі людзі надзяляюцца часткамі цела, якія “запазычваюцца” ў звяроў, птушак, рыб, паўзуноў альбо насякомых. Вобразы такіх фразеалагічных адзінак (далей – ФА) узыходзяць да міфалагічных уяўленняў аб акультуранай будове свету, а менавіта анімістычнай, альбо зааморфнай. Так, напрыклад, *крыло* / *wing* з’яўляецца сімвалам надзейнай абароны, самастойнасці і незалежнасці [9, с. 143], што і выяўляецца ў ФА беларускай і англійскай моў: *пад крылом* / *under smb.’s wing* ‘пад чыёй-н. апекай, пад прыглядам (жыць, знаходзіцца і пад.)’; *стаць на крыло* ‘пачаць весці самастойнае жыццё, зрабіцца самастойным’; *распраўляць крылы* / *spread one’s wings* ‘пачынаць дзейнічаць на поўную сілу сваіх здольнасцей, магчымасцей’.

Самы частотны саматычны кампанент (далей – СК), які называе частку цела жывёлы ў ФА беларускай мовы, – *хвост*. У дэфініцыях лексем *хвост* (‘у жывёл: звычайна рухомы прыдатак на задняй частцы цела або значна звужаная задняя частка цела (у рыб, паўзуноў і пад.)’; ‘задняя, канцавая частка лятальнага апарата (самалёта, ракеты і пад.)’; ‘задняя частка падола адзежы, якая цягнецца па зямлі’; ‘канцавая частка чаго-н., што рухаецца’; ‘крайняя, ніжняя частка чаго-н.’; ‘доўгая звілістая паласа (дыму, пылу і пад.)’; ‘рад людзей, якія стаяць у чарзе за чым-н.’; ‘частка работы, не выкананая ў тэрмін; няздадзены экзамен або залік у час сесіі’; ‘рэшоткі ад адпрацоўкі пароды з карысным выкапнем’ [8, с. 720]) вылучаюцца ключавыя словы і словазлучэнні: *прыдатак*, *задняя частка*, *канцавая частка*, *крайняя частка*, *рэшоткі*. Відавочна, што ў свядомасці беларусаў *хвост* атаясамліваецца з пэўнай нязначнасцю / непатрэбнасцю, тым, што размяшчаецца ззаду. Падмацаванне гэтай думкі знаходзім і ў

семантыцы беларускіх ФА з названым СК: *кату / сабаку пад хвост* ‘упустую, дарэмна, марна (траціць, выкідваць і пад.)’; ‘што-н. не вартае ўвагі, дрэннае’; *круціць вала за хвост* ‘бязмэтна праводзіць час’; ‘гаварыць што-н. недарэчнае, бязглуздае’; *на сомаў хвост* (зводзіць, звесціся) ‘ледзь не дарэшты’; *папраў казе хвост* ‘выказванне незадавальнення, абурэння тым, хто, умешваючыся ў размову, папраўляе каго-н., дае парады’; *прышыі кабыле хвост* ‘зусім непатрэбны, лішні, не мае дачынення да чаго-н.’ Англійскі эквівалентны СК *tail* як моўны сімвал нязначнасці фіксуецца толькі ў адной ФА з адмоўнай канатацыяй *the tail wagging / wags the dog* (дасл. – хвост віляе сабакам) ‘меншасць камандуе большасцю, падначалены камандуе начальнікам’.

Пералічаныя беларускія ФА, а таксама ФА *паказаць на чым свіння хвост носіць* ‘жорстка пакараць, правучыць каго-н.’, *распускаць <павіны> хвост* ‘залішне хваліцца якімі-н. поспехамі, дасягненнямі і пад.’, *як авечы хвост* ‘вельмі моцна калаціцца, трэсціся і пад.’ вылучаюцца разнастайнасцю кампанентаў-заонімаў: *авечка*, *вол*, *кабыла*, *каза*, *кот*, *свіння*, *цяля* – зьяры; *пава* – птушка; *сом* – рыба. Наяўнасць хваста з’яўляецца нормай для ўсіх пералічаных жывых істот. Аднак усе названыя ФА характарызуюцца адмоўнай канатацыяй і абумоўліваюць пэўныя негатыў, які рэпрэзентуецца праз спалучэнне заонімаў з СК *хвост*, што зноў даказвае схільнасць асобы спыняць сваю ўвагу пераважна на недасканалым у сабе і іншых і тлумачыцца “неўсвядомленым імкненнем да выпраўлення чалавека, уплыву на яго развіццё і ўдасканаленне з дапамогай крытыкі, іроніі, пагардлівасці і г.д.” [3, с. 176].

Адной з прызнаных стэрэатыпных рыс чалавека, якая адмоўна ўспрымаецца ў беларусаў, з’яўляецца нерашучасць. Менавіта на ёй акцэнтуюцца ўвага ў ФА *падтульваць / падціскаць хвост / хвасты* ‘спалохаўшыся чаго-н., станавіцца больш асцярожным, траціць самаўпэўненасць’. Негатыўная канатацыя выяўляецца за кошт пераўвасаблення, пераносу паводзін сабакі на чалавека. Адмоўныя асацыяцыі выклікае сам вобраз сабакі, які ў славянскай ментальнасці адначасова са станоўчай здаўна надзяляўся і негатыўнай ацэнкай [1, с. 443–444]. Падобны стэрэатыпны вобраз сустракаецца і ў англійскіх ФА: *get / have one’s tail down* (дасл. – апусціць хвост) ‘згубіць мужнасць; спалохацца’; *with one’s tail between one’s legs* (дасл. – з хвастом між ног) ‘прыніжана; спужаўшыся’ і інш.

Пры суаднясенні беларускіх ФА з СК *хвост* і англійскіх ФА з СК *tail* назіраюцца значныя разыходжанні. У англійскай мове зафіксаваны дзве ФА, у склад якіх, акрамя СК *tail*, уваходзіць

кампанент-заонім *dog* ‘сабака’, аднак толькі адна з іх з’яўляецца эталонам пры вызначэнні ступені праяўлення радасці: *like / as pleased as a dog with two tails* (дасл. – задаволены як сабака з двума хвастамі) ‘задаволены, у захапленні’. Дадзеная гіпербалічная ФА этымалагічна звязана з паводзінамі сабакі, які ў выпадку якой-небудзь прыемнай падзеі, часцей пры сустрэчы з гаспадаром, выражае свае пачуцці, віляючы хвостом. Атрымліваецца, што сабака з двума хвастамі можа выказаць свае пачуцці ў два разы мацней. Да таго ж, сабака можа праяўляць радасць, віляючы хвостом празмерна часта. У такіх выпадках пры назіранні за сабакам можа адбывацца падман зроку і ў чалавека стварыцца ўражанне, што ў жывёлы два хвасты.

Ужыванне кампанентаў-найменняў частак цела звяроў, птушак, рыб, паўзуноў, насякомых у якасці частак цела чалавека абумоўлівае негатыўную канатацыю ФА. Напрыклад: бел. *адварочваць рыла / морду* ‘грэбуючы кім-, чым-н., адварочвацца ад яго, не заўважаць’, ‘з пагардай адмаўляцца, не згаджацца’; *круціць хвостом* ‘хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць’, ‘легкадумна паводзіць сябе, гуляць з многімі (пра жанчыну)’; *у лапу* (даць, браць, атрымаць) ‘хабар, звычайна грашовы’ і інш. і англ. *a sting in its / the tail* (дасл. – джала ў хвасце) ‘скрытае джала, самае непрыемнае ў канцы’; *turn tail* (дасл. – павярнуць хвост) ‘уцячы, пусціцца наўцёкі (спалохаўшыся перашкод, цяжкасцей і пад.)’, ‘адысці (ад чаго-н.), адмовіцца выконваць, кінуць (што-н.) (з-за боязі, агіды і пад.)’; *with one’s tail between one’s legs* (дасл. – з хвостом між ног) ‘прыніжана; спужаўшыся’ і інш. У рэальным жыцці некаторыя паводзіны жывёл, назіранні за якімі знаходзяць сваё адлюстраванне ў ФА, успрымаюцца як звычайныя і нават пазітыўныя. Напрыклад, ФА *віляць хвостом* ‘хітраваць, крывадушнічаць, ашукваць’, ‘ліслівасцю дамагацца чыёй-н. прыхільнасці’ ўзнікла ў выніку “пераасэнсавання свабоднага словазлучэння, пераносу на чалавека дзеянняў і ўласцівасцей жывёлы, звычайна сабакі” [5, с. 74] і ў “Слоўніку фразеалагізмаў беларускай мовы” падаецца з паметамі *праст.* і *неадабр.* [4, с. 196]. У паўсядзённым жа жыцці такія паводзіны жывёлы паказваюць яе станоўчае стаўленне да гаспадара.

Беларускія і англійскія ФА з эквівалентнымі СК *лапа* і *clutch* нясуць адмоўную канатацыю, што тлумачыцца негатыўнымі асацыяцыямі, якія ўзнікаюць у свядомасці носьбітаў моў праз параўнанне каго-, чаго-небудзь з жывёлай: бел. (быць, знаходзіцца і пад.) *у лапах* ‘у поўнай залежнасці, пад пагрозай кары’; *накладваць лапу* ‘прысвойваць, захопліваць што-н.’; ‘падпарадкоўваць сваёй уладзе, распраўляцца з кім-, чым-н’ і інш. і англ. *fall / get into smb.*

's *clutches* (дасл. – трапляць у лапы) ‘быць схопленым, трапляць пад чыю-н. залежнасць’; *in smb.’s clutches* (дасл. – у лапах) ‘пад чыёй-н. уладай’. Адмоўная канатацыя з дадатковай семай ‘прыкрасць’ выяўляецца нават у ФА беларускай мовы, дзе СК *лапы* ўжываецца з памяншальна-ласкавым суфіксам *-к-*: <*i*> *лапкі ўгору* ‘прызнаваць сябе пераможаным, здавацца (праціўніку)’; *станавіцца на заднія лапкі* ‘пачынаць падлашчвацца, прыслужвацца, падлізвацца’; *хадзіць / стаяць на задніх лапках* ‘лісліва дагаджаць каму-н., падхалімнічаць’. Выключэннем з’яўляецца тэрміналагічная ФА *гусіныя лапкі* ‘травяністая расліна сямейства ружакветных са складкаватымі лістамі; гусялапка’, ‘веерападобныя маршчынкі (каля вока)’.

Амаль любая рэалія ў свядомасці носьбітаў мовы можа пераўтварыцца ў эталон для вымярэння якасцей чалавека ці яго акружэння. Так, у ФА *ні вуха ні рыла* (не разумець, не ведаць) ‘зусім нічога’ СК выступаюць эталонам нязначнасці. Вобраз ФА адлюстроўвае ўяўленні аб *вуху* і *рыле* як аб мінімальна каштоўных для продажу альбо нязначных для ежы частках цела жывёлы. ФА мае на ўвазе абавязковую наяўнасць у чалавека ведаў аб чым-н. і выступае ў ролі антыэталона, ступені разумення і ўсведамлення чаго-н. асобай.

Пачынаючы яшчэ з дахрысціянскага перыяду, рогі з’яўляюцца сімвалам чорта, а ў хрысціянскі перыяд – д’ябла і ўвогуле неад’емным атрыбутам нячыстай сілы. Лексема “рагаты” нават з’яўляецца адной з табуіраваных назваў чорта [6, с. 441]. У сувязі з тым, што ў вобразнай аснове ФА з СК *рог* замацаваны ўяўленні аб знешнім выглядзе антрапаморфнай істоты – чорта, ФА з названым кампанентам суадносяцца не толькі з саматычным, але і з рэлігійным кодам культуры: *к чорту на рогі* (ехаць, адпраўляцца і пад.) ‘вельмі далёка, у вельмі аддаленае ці цяжкадаступнае месца’; *чорту рогі скруціць* ‘зрабіць празмерна вялікую справу; выканаць вялікую работу’; *у чорта на рагах* ‘вельмі далёка, у аддаленых ці густых мясцінах (быць, жыць, знаходзіцца і пад.)’.

Рог / horn з’яўляецца сімвалам мужчынскага пачатку, сілы, няўрымслівасці і тэмпераменту, што і рэпрэзентуецца ў ФА беларускай і англійскай моў: бел. *рогі адраслі* ‘хто-н. стаў непакорным, неслухмяным’ і англ. *show one’s horns* (дасл. – паказваць рогі) ‘выявіць прыродны паганя нораў, зласлівасць характару’. Адсутнасць рагоў, наўмыснае нанясенне ім шкоды альбо змена іх вертыкальнага палажэння абумоўлівае непазбежнае паслабленне моцы чалавека, страту ініцыятывы, напорыстасці: бел. *абламаць рогі* ‘ўціхамірыць, утаймаваць, прымусіць каго-н. пакарыцца; сагнаць пыху, перамагчы’; *падпілоўваць рогі* ‘ўціхаміраваць, утаймоўваць,

рабіць больш памяркоўным каго-н., прымушаць пакарыцца' і англ. *lower one's horn* (дасл. – апускаць рог) ‘зневажацца, змірыцца’ і інш.

Табліца 1 – Сімволіка СК-найменняў частак цела жывёл

Беларуская мова	Англійская мова
Крыло – абарона	
<i>Пад крылом</i> ‘пад чыёй-н. апекай, пад прыглядам (жыць, знаходзіцца і пад.)’	<i>Under smb.'s wing</i> (дасл. – пад крылом) ‘пад чыёй-н. апекай, пад прыглядам (жыць, знаходзіцца і пад.)’
Крыло – самастойнасць і незалежнасць	
<i>Стаць на крыло</i> ‘пачаць весці самастойнае жыццё, зрабіцца самастойным’	<i>Spread / stretch one's wings</i> (дасл. – распраўляць крылы) ‘пачынаць дзейнічаць на поўную сілу сваіх здольнасцей, магчымасцей’
Хвост – нязначнасць / непатрэбнасць	
<i>Прышыі кабыле хвост</i> ‘зусім непатрэбны, лішні, не мае дачынення да чаго-н.’	<i>The tail wagging / wags the dog</i> (дасл. – хвост віляе сабакам) ‘меншасць камандуе большасцю, падначалены камандуе начальнікам’
Рог – чорт, д’ябал	
<i>У чорта на рагах</i> ‘вельмі далёка, у аддаленых ці густых мясцінах (быць, жыць, знаходзіцца і пад.)’	_____
Рог – няўрымслінасць / тэмперамент	
<i>Рогі адраслі</i> ‘хто-н. стаў непакорным, неслухмяным’	<i>Show one's horns</i> (дасл. – паказваць рогі) ‘выявіць прыродны пагань нораў, зласлівасць характару’
Рог – здрада	
<i>Настаўляць рогі</i> ‘здроджваць мужу, становячыся палубоўніцай іншага мужчыны’, ‘ашукваць мужа, стаўшы палубоўнікам яго жонкі’	<i>Give horns to smb.</i> (дасл. – настаўляць рогі каму-н.) ‘здроджваць мужу, становячыся палубоўніцай іншага мужчыны’, ‘ашукваць мужа, стаўшы палубоўнікам яго жонкі’
Рог – множнасць, багацце, дастатак	
<i>Як/ нібы з рога дастатку</i> ‘ў вялікай колькасці, невычарпальна і бесперастанку (сыпаць, сыпацца, выдаваць і пад.)’	<i>The horn of plenty</i> (дасл. – рог дастатку) ‘рог дастатку’

Протасітуацыі ФА з СК *rog / horn* узыходзяць да старажытнай народнай культуры, міфалогіі, а ўжыванне кампанента *rogі* як

утварэння на галовах жывёл у якасці часткі цела чалавека абумоўлівае негатыўную канатацыю ФА. Так, у моўнай карціне свету беларусаў і англічан наяўнасць рагоў на галаве ў мужчыны з’яўляецца паказчыкам адносін паміж мужам і жонкай і сімвалам здрады: *насіць rogi / wear the horns* ‘быць раганосцам – мужам, якому здраджвае жонка’; *настаўляць rogi / give horns to smb.* ‘здраджваць мужу, становячыся палюбоўніцай іншага мужчыны’, ‘ашукваць мужа, стаўшы палюбоўнікам яго жонкі’.

Рог з’яўляецца сімвалам множнасці, багацця і дастатку. Так, агульна вядомым з’яўляецца старажытнагрэчаскі міф пра рог казы Амалфеі, які знаходзіцца ў вобразнай аснове ФА *як / нібы з рога дастатку* ‘ў вялікай колькасці, невычарпальна і бесперастанку (сыпаць, сыпацца, выдаваць і пад.)’ і *the horn of plenty* (дасл. – рог дастатку) ‘рог дастатку’ [7, с. 361]. У славянскім фальклоры таксама існуюць падобныя сімвалічныя ідэі. Так, на Палессі шырока распаўсюджаны матыў калядак: “*Дзе каза рогам, там жыта стогам*” [6, с. 437], а таксама вядома казка “*З рога ўсяго многа*” [2, с. 428].

Такім чынам, выдзяленне і даследаванне ФА з СК-найменняў частак цела жывёл важна і неабходна для вызначэння культурных каштоўнасцей носьбітаў беларускай і англійскай моў, бо дэкадзіранне ўнутранай формы ФА менавіта з акрэсленымі СК яскрава ілюструе нацыянальныя асаблівасці асобнага фрагмента моўнай карціны свету беларусаў і англічан (табліца 1).

Літаратура

1. Валодзіна, Т. Сабака / Т. Валодзіна, Ю. Драздоў // Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал. С. Санько [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 443–444.
2. Вуглік, І. Рог / І. Вуглік, Л. Дучыц // Беларуская міфалогія : энцыкл. слоўнік / рэдкал.: С. Санько [і інш.]. – Мінск, 2004. – С. 428.
3. Дапчева, Й. Фразеологизмы, обозначающие интеллектуальные свойства человека в болгарском и русском языках (Семантический и лингвокультурологический аспекты) / Й. Дапчева // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2006. – № 1. – С. 172–184.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2008. – Т. 1 : А–Л. – 672 с.
5. 136 Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2004. – 448 с.
6. Плотникова, А. А. Рог / А. А. Плотникова // Славянские древности : этнолингвист. словарь : в 5 т. / РАН, Ин-т славяноведения и балканистики ;

под общ. ред. Н. И. Толстого. – М., 1995–2012. – Т. 4 : [П – С]. – 2009. – С. 437–441.

7. Словарь символов и знаков : Широчайший спектр символики в искусстве и мифологии : Сюжеты и явления в символах / авт.-сост. Н. Н. Ргалевиц. – Минск : Харвест, 2004. – 512 с.

8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : больш за 65000 слоў / Нац. акад. навук, Ін-т мовазнаўства ; [І. М. Бунчук і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2005. – 784 с.

9. Тресиддер, Дж. (Tresidder, J.) Словарь символов / Дж. Тресиддер [пер. с англ. С. Палько]. – М. : ФАИС–ПРЕСС, 1999. – 448 с.